Ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasida kriminologik atamalarni tarjima qilishda til va madaniy tafovutlarni bartaraf etish uchun bir qancha strategiyalardan foydalanish mumkin. Samarali yondashuvlardan biri har ikki tildagi huquqiy tizimlar va atamalarning qiyosiy tahlilidan foydalanishdir. Bu huquqiy atamalarning o‘z madaniy kontekstlaridagi nuanslari va oqibatlarini tushunishni o‘z ichiga oladi va shu bilan tarjimonlarga yanada aniqroq va madaniy jihatdan sezgir tarjimalarni yaratishga imkon beradi. Bundan tashqari, ixtisoslashtirilgan ikki tilli yuridik lug‘atlarni ishlab chiqish murakkab yuridik atamalarning standartlashtirilgan ekvivalentlarini taqdim etish orqali tarjimonlarga yordam berishi mumkin. Huquqiy va kriminologik terminologiyaga e’tibor qaratadigan tarjimonlar uchun o‘quv dasturlari ham tarjimaning aniqligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Ushbu dasturlar tarjimonlarni huquqiy tilning nozik tomonlarini o‘rganish uchun zarur ko‘nikmalar bilan jihozlashi mumkin, bu esa tarjimalarning ikkala tilda ham mo‘ljallangan ma’no va huquqiy ahamiyatga ega bo‘lishini ta’minlaydi. Ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasida kriminologik atamalarni tarjima qilishdagi murakkabliklar va yechimlarni ko‘rsatadigan amaliy tadqiqotlar tarjima jarayoni haqida qimmatli fikrlarni beradi. Masalan, «punishment» (jazo) atamasining tarjimasi bo‘yicha tadqiqot turli madaniy kontekstlarda ushbu tushuncha bilan bog‘liq huquqiy farqlarni yetkazishdagi qiyinchiliklarni ta’kidlaydi. Ingliz tilida «jazo» bir qator huquqiy choralarni o‘z ichiga oladi, o‘zbek tilida esa qo‘shimcha madaniy va axloqiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bunday holatlarni o‘rganib chiqib, tarjimonlar umumiy tuzoqlarni aniqlashlari va ularni bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqishlari mumkin. Ushbu tadqiqotlar ko‘pincha muvaffaqiyatli tarjima qilish uchun nafaqat til bilimini, balki ikkala tilning madaniy va huquqiy manzaralarini chuqur tushunishni ham talab qilishini ko‘rsatadi. Ushbu amaliy tadqiqotlar orqali tarjimonlar o‘z uslublarini takomillashtirishlari mumkin, natijada kriminologik kontekstda tarjimalarning sifati va aniqligini oshiradilar [6;72-b.].

Xulosa va takliflar (Conclusion /Recommendations). Xulosa qilib aytganda, ingliz va o‘zbek tilshunosligida kriminologik birliklarni o‘rganish tarixiy, madaniy va ijtimoiy-siyosiy ta’sirlar ta’sirida shakllangan o‘xshashlik va farqlarning boy gobelenini ochib beradi. Ushbu birliklarning ta’riflari, ko‘lami va evolutsion yo‘llarini o‘rganib chiqib, biz tilning jinoyat va adolatga nisbatan jamiyat munosabatlarini qanday aks ettirishini chuqurroq tushunamiz. Til xususiyatlari, jumladan, morfologik va sintaktik xususiyatlar, shuningdek, semantik va pragmatik o‘lchovlar turli madaniyatlarda huquqiy tilga xos bo‘lgan murakkabliklarni ta’kidlaydi. Bundan tashqari, tarjima va tarjima muammolari lingvistik bo‘shliqlarni bartaraf etish va kriminologik kontekstda muloqotni kuchaytirish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish muhimligini ta’kidlaydi. Keys tadqiqotlari orqali biz ushbu muammolarni hal qilishning nozik tomonlarini ko‘rsatib berdik, tilshunoslar va huquqshunoslar o‘rtasida doimiy izlanish va hamkorlik zarurligini ta’kidladik. Oxir-oqibat, ushbu qiyosiy tahlil nafaqat ikkala tildagi kriminologik nutq haqidagi tushunchamizni boyitibgina qolmay, balki kriminologiyani o‘rganish va amaliyotida madaniy sezgirlikning muhimligini ham ta’kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (References):

(1). Crystal D. English as a Global Language. Cambridge University Press, 2003, 352 p.

(2). Durant A., Janny H.C. Leung Pragmatics in Legal Interpretation. Pre-publication version published in Anne Barron, Peter Grundy and Gu Yueguo. The Routledge Handbook of Pragmatics, 2017.

(3). Iskanderova Shirin Daniyarovna. (2024). Classification of the Syntactic Structure of English and Uzbek Languages. International Journal of Language Learning and Applied Linguistics, 3(1), p. 7–12. https://doi.org/10.51699/ ijllal.v3i1.3258

(4). Ismoilova, D. (2023). Criminal terminology in english and uzbek languages. American Journal of Philological Sciences, 3(03), p. 53–58.

(5). Ixtiyorovna, B.D. (2024). Challenges and solutions in english and uzbek translations. Western European Journal of Linguistics and Education, 2(4), p. 5–7.

(6). Turaeva, U. (2021). Comparative study of uzbek and english legal terms legal linguistics: historical foundations, basic concepts and aspects. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities, 1(1.6 Philological sciences).

Rashidova Nargiza (Samarqand davlat Chet tillar instituti o‘qituvchisi)

“DIPLOMATIYA” TUSHUNCHASINING FANGA KIRIB KELISHI VA UNING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDAGI TALQINI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy hayotimizdagi “diplomatiya” terminining ilk bor kelib chiqish tarixi va rivojlanishi haqida so‘z yuritish bilan birga, ushbu tushunchaning zamoviy tilshunoslik faniga kirib kelishi hamda uni lingvistik tomondan o‘rgangan olimlarning nazariy qarashlari va izohlari haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *diplomatiya tushunchasi, diplomatik lug'at, diplomatik diskurs, lingvistik tadqiqot.*

ВВЕДЕНИЕ ПОНЯТИЯ «ДИПЛОМАТИЯ» В НАУКУ И ЕГО ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация. *В этой статье обсуждается история возникновения и развития термина "дипломатия" в современной жизни, его внедрение в современную лингвистическую науку, теоретические взгляды и комментарии ученых, изучающих его с лингвистической точки зрения.*

Ключевые слова: *понятие дипломатии, дипломатическая лексика, дипломатический дискурс, лингвистические исследования.*

INTRODUCTION OF THE CONCEPT OF "DIPLOMACY" IN SCIENCE AND ITS INTERPRETATION IN MODERN LINGUISTICS

Annotation. *This article discusses the history of the emergence and development of the term "diplomacy" in modern life, its introduction into modern linguistic science, theoretical views and comments of scientists studying it from a linguistic point of view.*

Keywords: *concept of diplomacy, diplomatic vocabulary, diplomatic discourse, linguistic research.*

Kirish. So'nggi yillarda rasmiy nutqiy muloqot va uning turlarini o'rganishga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Ayniqsa, diplomatik diskurs, diplomatik matnlar va diplomatik nutqiy muloqot turi bir qator g'arb va sharq olimlari tomonidan hozirga qadar o 'rganilib kelmoqda. Diplomatik nutq pragmatik xususiyatga ega va aynan shu nuqtayi nazardan yaxshi tashkil etilgan va asoslangan xalqaro muloqotni talab qiladi. Shuning uchun tilshunoslik sohasida til va nutqning o 'ziga xos xususiyatlarini o'rganish eng muhim muammolardan biri hisoblanadi. Diplomatik diskursda doim kommunikatsiya ishtirokchilari, vaziyatli va ijtimoiy-madaniy kontekst hamda kommunikatsiya maqsadi mavjud bo 'ladi. Shu bilan birga, diplomatik diskursning bir qator funksiyalari mavjud. Ular jumlasiga informatsion, emotsional va ta'sir etuvchi funksiyalarni kiritish mumkin.

"Diplomatik diskurs" va "diplomatik matn" tushunchalarining mazmunini aniqlash, ularning asosiy belgilari va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun "diplomatiya"tushunchasining o'ziga aniq tasnif keltirish hamda uni tahlil etishda "diskurs" tushunchasining zamonaviy yondashuvlaridan kelib chiqish zarur. Diplomatik matnlarni o'rganish, ularni lingvistik, kommunikativ va boshqa tomonlarda tadqiqi qilish, avvalambor, diplomatiya sohasini o'zini tushunishdan boshlanadi.

Diplomatiya tushunchasi ilk bor XVI–XVII asrlarda muomalaga kiritilgan bo'lib, o'sha davrlarda monarxlar saroylarida doimiy diplomatik vakillar, davlat organlari tizimida esa davlatlar o'rtasidagi yozishmalar, xorijiy delegatsiyalarni qabul qilish va muzokaralar bilan shug'ullanadigan maxsus idoralar paydo bo'lgan. O'sha davrdagi davlatlarning diplomatik faoliyatining xususiyati va shakllari ba'zi olimlar va diplomatlarga diplomatiyani "mustaqil davlatlar hukumati o'rtasidagi rasmiy aloqalarni olib borishda aql va mulohazani qo'llash" deb ta'riflashga imkon beradi [1;93-b.].

Yuqorida keltirilgan izohga qo'shimcha ravishda J.Vud va J.Serre diplomatiyaga xalqaro kelishmovchiliklarni tinch yo'l bilan hal qilish san'ati, munosabatlarga uyg'un ta'sir ko'rsatuvchi va muayyan qoidalar va odatlarga bo'ysunuvchi texnika va mahorat deb ta'rif berishgan [2;64-b.].

Ba'zi manbalarga ko'ra, diplomatiya terminining ingliz tilida ishlatilishi XVII asrning boshlariga to'g'ri keladi. Buyuk Britaniyada diplomatiya tushunchasi birinchi marta XVII asrning ikkinchi yarmida, aniqrog'i,1693-yilda mashhur nemis faylasufi, matematik va tilshunos G.V.Leybnits tomonidan ishlatilgan. Aynan u "Diplomatik huquq to'plami" ("Codex Yuris Gentium Diplomaticus") nomli loyihasida ko'plab diplomatik atamalardan foydalanishni boshlagan. Diplomatik so'zi – дипломатї (diplomatic) lotin tilidan kelib chiqqan bo'lib, diplomaticus shaklida ishlatilgan va Leybnitsning ishida ushbu tushuncha mamlakatlar o'rtasidagi xalqaro munosabatlarni o'rgatadi. Biroq hozirgi zamonda ushbu leksik birlikka berilgan ma'noda,ya'ni, "diplomatiya-diplomacy" tushunchasi fransuz diplomati Fransua Kalyer tomonidan ishlatilgan bo'lib, u Lyudovik XIVning Yevropa davlatlaridagi elchisi bo'lgan va mamlakatlar o'rtasidagi muhim muzokaralarda ishtrok etgan [3;45-b.].

Diplomatiya – bu davlat darajasidagi rasmiy shaxslar va organlar tomonidan amalga oshiriladigan ommaviy, rasmiy faoliyatdir, shundan kelib chiqib, diplomatik nutq aniq ifodalangan institutsional xususiyatga ega deb xulosa qilishimiz mumkin. Diplomatiya – bu tinchlik vositasida amalga oshiriladigan va xalqaro ishonchni yaratishga, xalqaro munosabatlarni mustahkamlashga va rivojlantirishga qaratilgan faoliyatdir; shuning uchun diplomatik diskurs hamkorlikka va o'zaro anglashuvga qaratilgan lingvistik vositalar to'plamini tavsiflaydi [4;84-b.].

Davlatlararo diplomatik munosabatlarni o'rnatish, dunyo siyosiy arenasida tan olingan xalqaro konsepsiyalar, shartnomalar, BMTga tegishli rezolutsiyalarni chuqur o'rganib chiqib, so'ng o'z davlat manfaat-

laridan kelib chiqqan holda, ularni qabul qilish va ushbu ko‘rsatib o‘tilgan hujjatlarga to‘laqonli amal qilish diplomatik diskursning diqqat markazidagi masalalardir.

Diplomatiya tushunchasining kengroq ta’rifi Brokgauz va Efronning Kichik ensiklopedik lug‘atida keltirilgan. Undagi ta’rifga ko‘ra, “Davlat faoliyati sohasi, bu davlatlar o‘rtasidagi vakillik va siyosiy munosabatlarga taalluqli; ushbu davlatning milliy va xalqaro manfaatlarini himoya qilish, shuningdek, tinchlikni saqlash, xalqaro aloqalarning iqtisodiy va ma'naviy manfaatlarini mustahkamlash va rivojlantirish haqida g‘amxo‘rlik qiladi” [5;79-b.].

Bundan tashqari, boshqa bir qator manbalarda ham diplomatiyaning ta’riflari keltirib o‘tilgan. Diplomatiya – davlatning tashqi siyosatini amalga oshirish usuli; davlatlar, hukumatlar, davlatning tashqi aloqalar organlari va bevosita diplomatlarning tashqi siyosat maqsad va vazifalariga erishishga hamda chet elda o‘z davlati va alohida fuqarolarining manfaatlarini himoya qilishga ko‘maklashuvchi rasmiy faoliyati shaklida amalga oshiriladi [6;143-b.].

G‘arb olimlaridan G.Nikolsonning fikricha, diplomatiya – bu muzokaralar orqali xalqaro munosabatlarni o ‘rnatish, bu munosabatlarni tartibga solish va olib borish usuli; diplomatning ishi yoki san‘ati; xalqaro ishonchni yaratish [7;102-b.].

Bu borada yana bir ta’rifni E.Satou ham keltirib o‘tgan. Uning ta’rificha, diplomatiya bu davlatlar o‘rtasidagi ommaviy ishlarni to‘g‘ri olib borish uchun zarur bo‘lgan bilim va tamoyillar majmuyi; mustaqil davlatlar hukumati o‘rtasidagi rasmiy aloqalarni olib borishda aql va taktika qo‘llash; davlatlar o‘rtasidagi ishlarni tinchlik vositasida olib borish demakdir [8;99-b.].

Yuqoridagi fikr va ta’riflarning o‘rinli ekanligini ta’kidlagan holda, shuni xulosa qilish mumkinki, diplomatiya bu mamlakatlar hukumatlari o‘rtasida tinchlik yo‘li bilan o‘rnatiladigan aloqa vositasidir. Hozirgi globallashuv jarayoni va rivojlanishning tez sur’atlarda kechayotganligi hisobida diplomatiyaning ham har tomonlama hayotga tatbiq etilishiga sabab bo‘lmoqda.

Rossiyalik diplomat Y.B.Kashlev ta’kidlaganidek, zamonaviy diplomatiya, avvalo, “ko‘p qirrali” bo‘lib, u zamonaviy insoniyat hayoti mazmunining tobora murakkablashishi, kengayishi, boyib borishi, mavzular xilma-xilligi, xalqaro muloqot subyektlari palitrasi, jahon tashkilotlari soni o‘sishi bilan izohlanadi; jahon siyosati aktyorlarining soni o‘lchab bo‘lmaydigan darajada o‘sdi.

Yuqoridagi olimlarning bildirgan fikr va qarashlarini jamlagan holda, diplomatiya atamasi insonning ma’lum sohadagi kasb faoliyatini o‘rganish bilan bog‘liq jarayon bo‘lib, uning semantikasining bog‘liqligi asosan, konvensional va me’yoriy tomondan kuzatiladi hamda rivojlanishini aks ettiradi. Bundan tashqari, ijtimoiy-madaniy xususiyatlarga ham ega bo‘lgan konsepsiyani obyektivlashtirishni ham o‘z ichiga oladi.

Mashhur lug‘atshunos Vladimir Dalning so‘zlariga ko‘ra, “diplomatiya” so‘zi hukmdorlar va davlatlarning o‘zaro aloqalari, shuningdek, diplomatiya bo‘yicha xizmatchi haqidagi ilmni anglatadi, ya’ni, bu so‘z uning lug‘atida samimiy bo‘lmaganlar tushunchasiga tenglashtiriladi, diplomat esa mohir, nozik, yashirin va ayyor odam sifatida tavsiflanadi.

Yuqoridagi keltirilgan tavsiflar bilan bir qatorda, “diplomatiya” tushunchasining yanada kengroq va aniqroq ta’rifi G.Martens tomonidan quyidagicha keltirilgan: “Diplomatiya keng ma’noda davlatning tashqi aloqalari yoki tashqi ishlari haqidagi fan bo‘lib, torroq ma’noda esa muzokaralar olib borish san’atidir”.

I.Shamsimuhamedov tomonidan yaratilgan o‘zbek tilidagi diplomatik terminarlar izohli lug‘atida “diplomatiya” atamasining quyidagi ta’rifi mavjud: “Davlatning tashqi siyosatini amalga oshirish, chet mamlakatlar bilan aloqa qilish sohasidagi faoliyati, noharbiy tadbirlar majmuyidir. Diplomatiyaning asosiy vazifasi va mazmuni–davlatlar tomonidan tashqi siyosiy maqsadlarga diplomatik usul va vositalar bilan erishish. ”Diplomatiya” atamasi “tashqi siyosat” tushunchasining sinonimi sifatida ham ishlatilishi mumkin.

Davlatning tashqi faoliyatini tinch yo‘l bilan amalga oshirish vositalari, metodlari va huquqiy shakllari majmui, ya’ni, muayyan davlatning xalqaro munosabatlardagi o‘z manfaatlariga mos keladigan maqsad va vazifalarni amalha oshirishni ko‘zda tutadigan faoliyati diplomatiya deb ataladi. Adabiyotda diplomatiya ba’zan “tashqi munosabat haqidagi fan” yoki muzokaralar olib borish san’ati, deb ham ta’riflanadi.

Diplomatiya davlat rahbarlari, hukumat, tashqi aloqalar davlat organlari va bevosita diplomatlar tomonidan davlat va tashqi siyosatning maqsad va vazifalarini amalga oshirish hamda xorijda mamlakat va unga mansub ayrim fuqarolarning manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan rasmiy faoliyat shaklida amalga oshiriladi”.

Xulosa. “Diplomatiya” tushunchasining shakllanish tarixi va uning zamonaviy tilshunoslikdagi talqini masalalari hozirgi zamon ilmiy izlanishlarida alohida o‘rin egallaydi. Ushbu maqolada mazkur tushunchaning fanga kirib kelishi, uning lingvistik jihatdan tahlili va ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi o‘rni keng

ko‘rib chiqildi. Tadqiqot jarayonida diplomatiya terminining tarixiy ildizlari va uning madaniyatlararo kommunikatsiyadagi ahamiyati ochib berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Shamsimuhamedov I. Diplomatik terminlar izohli lug‘ati. Toshkent, “Donishmand ziyosi”, 2021, 226-bet.

(2). Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, М., Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010, 571 с.

(3). Волкова Т.А. Дипломатический дискурс в аспекте стратегичности перевода и коммуникации (на материале английского и русского языков). Дисс. на соискание ученой степени кандид. фил. наук, Челябинск, 2007, 231 с.

(4). Вуд Дж. Дипломатический церемониал и протокол. Принципы, процедура и практика [текст]. Дж. Вуд, Ж.Серре. Перевод Клюкина Ю.П., Пастоева В.В., Фомина Г.И. М., “Прогресс”, 1974, 400 с.

(5). Дипломатический словарь. Гл. ред. А.А.Громыко. Государственное издательство политической литературы, М., 1960, т.1, 580 с.

(6). Егоров, В.П. Дипломатический протокол и этикет. Учеб. пособие, М., Юридический институт МИИТа, 2013, 200 с.

(7). Зорин. В.А. Основы дипломатической службы. М., Международные отношения, 1977, с. 370.

(8). Карасик, В.И. О типах дискурса [текст]. Языковая Волгоград, “Перемена”, 2000, с. 477.

Orazov Adilbay O‘rinbayevich (Qoraqalpoq Gumanitar fanlar ilmiy tadqiqot instituti mustaqil tadqiqotchisi; e-mail: adilbay7980@gmail.com

CHECHANLIK SO‘ZLARIDA BADIIY TASVIRLASH VOSITALARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada qoraqalpoq notiqlik so‘zlaridagi badiiy tasvir vositalari (alliteratsiya, epifora, antiteza, satira) o‘rganiladi. Folklor matnlarining uslubiy tahlili orqali notiqlik san’atining ijtimoiy tanqid, falsafiy teranlik va madaniy o‘ziga xoslikni saqlashdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, maqolada kinoya, mubolag‘a, parallelizm kabi usullarning qo‘llanilishi tahlil qilingan. Tadqiqot notiqlik san’atining nafaqat poetik, balki ijtimoiy-siyosiy vosita sifatidagi ahamiyatini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *notiqlik, alliteratsiya va epifora, qoraqalpoq folklori, satirik tanqid, Merganbek notiq, ijtimoiy adolatsizlik.*

Оразов Адилбай Уринбаевич (независимый исследователь Каракалпакского научно-исследовательского института гуманитарных наук; e-mail: adilbay7980@gmail.com)

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА В ОРАТОРСКИХ РЕЧАХ

Аннотация. *В данной статье рассматриваются средства художественного изображения (аллитерация, эпифора, антитеза, сатира) в каракалпакском ораторском искусстве. Посредством стилистического анализа фольклорных текстов раскрывается роль ораторского искусства в сохранении социальной критики, философской глубины и культурной самобытности. В статье проанализировано использование таких приемов, как ирония, гипербола, параллелизм. Исследование показывает значимость ораторского искусства не только как поэтического, но и как социально-политического инструмента.*

Ключевые слова: *ораторское искусство, аллитерация и эпифора, каракалпакский фольклор, сатирическая критика, оратор Мергенбек, социальная несправедливость.*

Orazov Adilbay Urinbayevich (Independent researcher of the Karakalpak Research Institute of Humanities; e-mail: adilbay7980@gmail.com)

ARTISTIC VISUAL MEANS IN ORATORICAL WORDS

Annotation. *This article examines the means of artistic representation (alliteration, epiphora, antithesis, satire) in Karakalpak oratory. Through the methodological analysis of folklore texts, the role of oratory in preserving social criticism, philosophical depth, and cultural identity is revealed. As an example, the words of such historical figures as as irony, exaggeration, and parallelism in them is analyzed. The study shows the importance of oratory not only as a poetic, but also as a socio-political tool.*

Keywords: *oratory, alliteration and epiphora, Karakalpak folklore, satirical criticism, Mergenbek orator, social injustice.*

Kirish. Duch kelgan notiqlik so‘zlariga berilgan ta’riflarga qaraydigan bo‘lsak, notiqlik so‘zlarining asosiy belgilaridan biri - obrazliligi ta’kidlab ko‘rsatilgan. Obrazlilik yoki badiiylik folklorning ko‘pchilik janrlariga xos bo‘lsa-da, notiqlik so‘zlariga alohida tus berib, so‘zning kuchini oshiradi, alohida intizorlik tug‘diradi. Qadimgi davrlarda xonlarning yonida doimo aql o‘rgatuvchi maslahatchi jirovlar va notiqlar